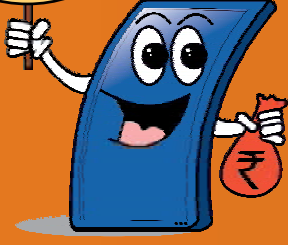

टीजी - फेम मालिका
(उद्दिष्ट गट वित्तीय जाणीव संदेश)

वित्तीय साक्षरता

समृद्धीचा मार्ग

आर्थिक साक्षरता

उद्योजकांसाठी

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग, आरबीआय

संदेश १

तारण ठेवल्याशिवायच कर्जे ? - होय, ते शक्य आहे!

संदेश २

कर्जासाठी अर्जाबाबत प्रक्रिया

संदेश ३

कर्जासाठीच्या अर्जाची वासलात लावण्यासाठी बीसीएसबीआयने विहित केलेली कालमर्यादा

संदेश 4

उद्योजकांसाठी असलेल्या वित्त संबंधीच्या अटी जाणून घेतल्याच पाहिजेत

संदेश 5

कृतीशील व्हा आणि तणाव/अडचणीच्या वेळी बँकेकडे जा

संदेश 1 : तारण ठेवल्याशिवायच कर्ज - होय, ते शक्य आहे !

राज, अरे तुझ्या धंद्याला काय झालंय ? गेल्या एक आठवड्यात तू काहीच विक्री केलेली नाहीस.

हो साहेब, माझ्या ग्राहकांनी गेल्या आठवड्यात मला पैसेच दिले नाहीत आणि डिझाईन्सचे ब्लॉक प्रिंटिंग करण्यासाठी लागणारे कापड विकत घेण्यासाठी माझ्याजवळ पैसेच नाहीत. मी माझ्या ग्राहकांकडून पैसे येण्याची वाट पाहतोय - मगच मी माझा धंदा पुढे चालवू शकेन.

तू धंदाच केला नाहीस तर नफा कमी होईल.

होय साहेब, पण मी करू तरी काय ?

पण साहेब, बँका हमीदार आणि तारण मागतील, आणि माझ्याकडे ते नाहीत.

बँकेकडून कर्ज मिळविता येते ह्याची तुला माहिती आहे ना ?

काळजी करू नकोस राज. तुझ्या बँकेला सीजीटीएमएसई योजनेखाली कर्ज घ्यायला सांग. तुझी बँक तुला तारणाशिवाय कर्ज देईल. मात्र बँकेत जाण्यापूर्वी, कृपया, www.cgtmse.in व www.dcmsme.gov.in मध्ये दिलेली माहिती तपासून पहा.

थँक यू साहेब. मी आधी त्या साईट्स बघतो आणि लगेच कर्जासाठी बँकेकडे जातो.

क्रेडिट गॅरंटी ट्रस्ट

तारण व तृतीय पक्षाची हमी ह्याशिवायच, एमएसई क्षेत्राला कर्ज पुरविण्याच्या उद्देशाने, एमएसएमई मंत्रालय, भारत सरकार व एसआयडीबीआयने मिळून घेतलेला पुढाकार.

सीजीटीएसएमई रु.200 लाखांपर्यंतची संरक्षण/छत्र सुविधा उपलब्ध करून देईल.

सीजीटीएमएसईने आकारलेले हमी व वार्षिक शुल्क कर्जदाराने द्यावयाचे आहे.

एमएसई क्षेत्राला दिलेल्या रु.10 लाख पर्यंतच्या कर्जासाठी तारण-प्रतिभूती न स्वीकारण्याबाबत, आरबीआयने सर्व बँकांना सूचना दिल्या आहेत.

जनरल क्रेडिट कार्ड (जीसीसी)

बँकेकडून हे जीसीसी घेतल्यावर, अकृषिक उद्योजक त्यांचे कार्यकारी भांडवल व मुदत कर्ज गरजा ह्या दोन्हीहीसाठी कर्ज सुविधा मिळवू शकतात.

जीसीसी हे एक स्मार्ट कार्ड/डेबिट कार्ड म्हणून दिले जाते (एटीएम/हातातील स्वाईप मशीन्स मध्ये वापर करावयाच्या आणि त्या उद्योजकांची ओळख, मालमत्ता, कर्ज प्रोफाईल इत्यादींची माहिती साठविणाऱ्या बायोमेट्रिक स्मार्ट कार्ड प्रमाणे) जेथे लेखांचे डिजिटिकरण केलेले नाही तेथे हे जीसीसी, एक कार्ड/पासबुक किंवा संयुक्तपणे क्रेडिट कार्ड व पासबुक म्हणून दिले जाऊ शकते, व त्यात सध्या कार्ड धारकाचे नाव, पत्ता, छायाचित्र, कर्ज मर्यादा तपशील, वैधताकाल ही माहिती असेल. आणि ते कार्ड धारकाचे ओळखपत्र म्हणूनही वापरता येईल व त्याचबरोबर, व्यवहारांचे सातत्याने रेकॉर्ड ठेवण्यासही मदत होईल.

ह्या कार्डाची मर्यादा, जोखीम मूल्यमापनावर आधारित व प्रकरणनिहाय, बँकेकडून ठरविण्यात येईल. जीसीसी मार्फत मिळविलेल्या कर्जावरील व्याजदर बँकेकडूनच ठरविला जाईल. तुम्ही घेतलेल्या कर्जावर बँक किती आकार/शुल्क लावते हे एक उद्योजक म्हणून तुम्ही जाणून घेतले पाहिजे.

संदेश 2 :- कर्जाच्या अर्जाबाबत प्रक्रिया

पायरी
1

तुमच्या व्यवसायाबाबतची योजना आणि आवश्यक निधींचे अंदाजपत्रक तयार करा.

तुम्ही उद्यमी मित्र पोर्टलकडे किंवा थेट बँकेकडे जाऊ शकता.

BANK

<https://udyamimitra.in> वर ऑनलाईन अर्ज करा.

पायरी
2

कर्जाच्या अर्जाचा क्रमांक व पोचपावती मिळवा.

पायरी
3

तुमच्या अर्जावरील बँकेच्या/पोर्टलच्या सर्व प्रश्नांना प्रतिसाद/उत्तरे द्या. त्यांच्या निर्णयाची वाट पहा.

पायरी
4

तुमचे कर्ज मंजूर झाले आहे की फेटाळण्यात आले आहे हे समजण्यासाठी अर्जाचा मागोवा घ्या.

संदेश 3 :- कर्जासाठीच्या अर्जाची वासलात लावण्यासाठी बीसीएसबीआयने विहित केलेली काल मर्यादा

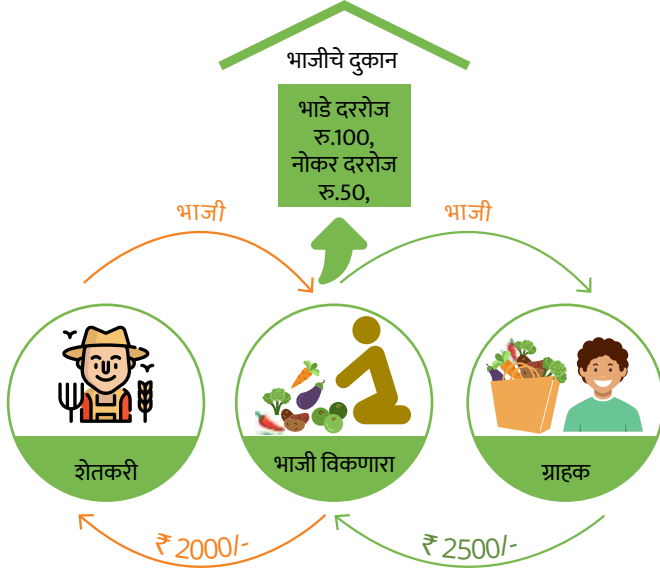
सर्व बाबतीत पूर्ण असलेल्या व 'चेक लिस्ट'नुसार दिलेले कागदपत्र जोडलेल्या अर्जाची वासलात लावण्यासाठी बँकिंग कोड्स अँड स्टँडर्ड्स बोर्डस ऑफ इंडियाने, कालमर्यादा विहित केली आहे. बीसीएसबीआयचे सभासद असलेल्या बँकांना पुढील गोष्टींचे अनुसरण करावे लागते.

- एमएसईने कर्ज मर्यादिसाठी किंवा विद्यमान कर्ज मर्यादा रु.5 लाखांपर्यंत वाढविण्यासाठी केलेला अर्ज - 2 आठवडे
- रु.5 लाखांपेक्षा जास्त व रु.15 लाखांपर्यंतच्या कर्ज मर्यादिसाठी - 3 आठवडे

हा कोड, भारतीय रिझर्व बँकेने (आरबीआय) दिलेल्या विनियामक किंवा पर्यवेक्षणीय सूचनांचे उल्लंघन करत नाही किंवा त्याच्या बदली दुस-याला देत नाही आणि आरबीआयने वेळोवेळी दिलेल्या अशा सूचनांचे/निर्देशांचे पालन बँकांनी केले पाहिजे.

संदेश 4 :- उद्योजकांसाठी असलेल्या वित्तसंबंधीच्या अटी जाणून घेतल्याच पाहिजेत.

दृष्य 1 : स्वतःच्याच भांडवलाने अर्थसहाय्य

भाजी विकणारा, भांडवल म्हणून स्वतःचेच रु.2,000 घालून शेतकऱ्यांकडून भाजी विकत घेतो आणि ती भाजी रु.2,500 ला विकतो. तो भाडे म्हणून दररोज रु.100 व नोकराला वेतन म्हणून दररोज रु.50 देतो. तो ती भाजी रु.2,500 ला विकतो. भाजी विकणाऱ्याने दिलेले भाड्याचे रु.100 व नोकराला दिलेला पगार ह्यांना, 'कार्यकारी खर्च' म्हणतात. भाजी विकत घेण्यासाठी दिलेल्या रु.2,000 ला विकलेल्या मालाची किंमत म्हणतात. ह्याबाबतचा नफा पुढीलप्रमाणे काढला जातो.

फायदा = विक्रीची किंमत - मालाची किंमत - कार्यकारी खर्च
= 2500 - 2000 - 150 = रु.350

दृष्य 2 : मालसाठा (स्टॉक) गहाण ठेवून कॅश क्रेडिट

समजा त्या भाजी विकणाऱ्याकडे त्याला पाहिजे असलेल्या सर्व भाज्या विकत घेण्यास स्वतःचे भांडवल नाही किंवा त्याला त्याचा व्यवसाय वाढवायचा आहे अशा वेळी, तो विकत घेऊ इच्छितो त्या भाज्या प्रतिभूती म्हणून ठेवून बँकेकडून कर्ज घेऊ शकतो. अशा प्रकारच्या अर्थ सहाय्याला कॅश क्रेडिट म्हणतात. त्यात स्वयं-तरलताक्षम (सेल्फ-लिक्विडेटिंग) प्रतिभूती पोटी बँक कर्ज देते.

बँकेने देऊ केलेले सर्व कर्ज एकदमच घेतले पाहिजे असे नसून तर ते पाहिजे तेव्हा व पाहिजे असेल तेव्हाच घ्यावयाचे असते. ह्या प्रकारच्या सुविधेवरील व्याज, येणे रकमेवर (आऊट स्टँडिंग) आकारले जाते - संपूर्ण कर्ज रकमेवर नाही.

दृष्य 3 :- येणे असल्याबाबत (रिसीव्हिबल) अर्थसहाय्य

व्यवसाय करताना अनेकदा क्रेडिट (उधारी) द्यावे लागते. म्हणजेच, केलेल्या करारानुसार, भविष्यकालातील ठरविण्यात आलेल्या तारखेस ग्राहकाकडून प्रदान स्वीकारणे/मिळणे. अशा बाबतीत, पुढच्या दिवसातला माल विकत घेण्यास व भाडे, वेतन इत्यादी दायित्वे पूर्ण करण्यास पुरेसा पैसा जवळ असत नाही. करारानुसार नंतरच्या तारखेस मिळणा-या प्रदानांना 'रिसीव्हिबल' म्हणतात आणि प्रदान अपेक्षित असलेल्या ग्राहकाला 'डेटर' (ऋणको) म्हणतात.

अशा परिस्थितीत, जेव्हा विक्रीचा पैसा मिळण्यात विलंब असतो तेव्हा, पैसा नाही म्हणून व्यवसाय थांबला पाहिजे असे नाही. अशा वेळी, भाजी विकणारा बँकेत जाऊन त्याच्या रिसीव्हिबलच्यापोटी कर्ज देण्याची विनंती करू शकतो. अशा रिसीव्हिबलच्या पोटी, मार्जिन कमी करून, बँका अर्थसहाय्य करू शकतात. अशा कर्जावरील व्याज कर्जाच्या केवळ येणे (आऊटस्टँडिंग) रकमेवर आकारले जाते.

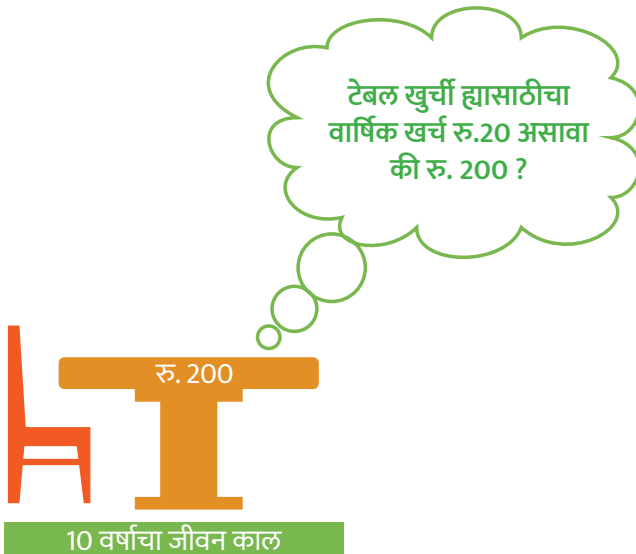
दृष्य 4 :- स्थिर अॅसेट्स खरेदी व त्यासाठीचे लेखाकर्म

आता नफा वाढला असल्याने, भाजी विकणारा आता दुकानासाठी एक टेबल व खुर्ची विकत घ्यायचे ठरवितो. त्याने हे फर्निचर रु.200 ला विकत घेतले.

पण त्याची मनःस्थिती द्विधा झाली. हे फर्निचर, तर तो पुढील दहा वर्षे वापरू शकणार होता. तर मात्र त्याची संपूर्ण किंमत (रु.200) त्याच्या वार्षिक नफ्यातून कमी करायची का ? त्याने तसे केले तर त्याचा नफा रु.200 ने कमी झाला असता. मग त्याने विचार केला की त्या फर्निचरचे आयुष्य 10 वर्षांचेच असल्याने, ह्या वर्षी तो खर्चाचे केवळ 1/10 हिशेबात घेईल. त्याने असे केल्यास, विद्यमान वर्षात खर्च म्हणून आकारलेल्या रकमेला 'डेप्रिशिएशन' (घसारा/मूल्य-हास) म्हणतात.

व्यवसाय करण्यासाठी विकत घेतलेला व एक वर्षापेक्षा अधिक काळ वापरल्या जाणा-या कोणत्याही बाबीला फिक्स्ड अॅसेट (स्थिर मालमत्ता) म्हटले जाते. अशा स्थिर मालमत्तेची उदाहरणे म्हणजे, जमीन, इमारत, यंत्रसामग्री, साधनसामग्री इत्यादी.

अशा स्थिर मालमत्तेच्या जीवन कालावर अवलंबून, त्या स्थिर मालमत्तेचे मूल्य कमी करावे लागते. असे मूल्य कमी करणे, कमी केलेली रक्कम खर्च म्हणून वेगळी करणे, ह्याला घसारा/मूल्यहास म्हणजे डेप्रिशिएशन म्हणतात.

दृष्य 5 :- दीर्घ मुदतीचे कर्ज

धंदा वाढायला लागल्यावर भाजी विक्रेत्याच्या लक्षात आले की, भाज्या नाशवंत असल्याने, ग्राहकांनी विकत न घेतलेली बरीचशी भाजी त्याला फेकून द्यावी लागत होती. ह्यामुळे नफा कमी होणार होता. त्याला वाटले की, त्याच्याकडे एखादी कोल्ड स्टोअरेज यंत्रणा असती तर, ताज्या भाज्या जास्त वेळ टिकून राहतील आणि नासाडीही कमी होईल. त्याने एका फ्रीजरची चौकशी केली आणि त्याला कळले की एखाद्या चांगल्या फ्रीजरची किंमत रु.2,00,000 असेल. त्याला कळले की <http://udayamimitra.in> द्वारे त्याला कर्ज मिळू शकते आणि त्याने कर्जासाठी अर्ज केला. दरसाल 10% व्याजावर त्याचे कर्ज मंजूर झाले. त्या कर्जातून त्याने फ्रीजर विकत घेतला. आणि आता तो त्याच्या भाज्या आणखी दोन दिवस ताज्या ठेवू शकत होता. ह्यामुळे त्या भाजी विक्रेत्याचा नफाही वाढला.

संज्ञा : मुदत कर्ज

विशिष्ट हेतूसाठी घेतलेल्या व दीर्घ कालावधीत (एक वर्ष व त्यापेक्षा अधिक) परतफेड करावयाच्या कर्जाला 'मुदत कर्ज' (टर्म लोन) म्हटले जाते.

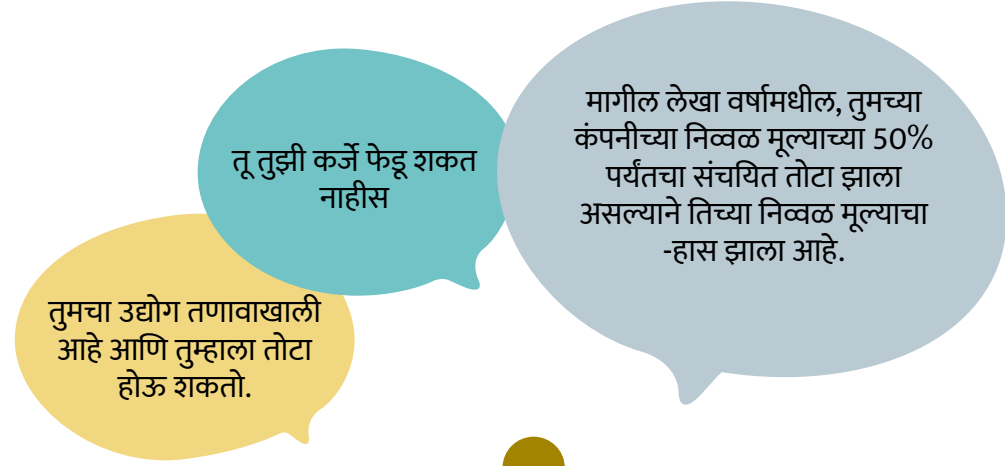
व्यवसायाचा सारांश

त्या भाजी विक्रेत्याने एकूण रु.10 लाखांची विक्री केली आणि विकलेल्या मालाच्या खरेदीची किंमत रु. 8 लाख होती व त्यामुळे त्याचा ढोबळ नफा रु.2 लाख होता. त्याने अनुक्रमे रु.16,000 भाड्याचे व रु.18,000 पगाराचे दिले. (वर्षाचे 360 दिवस धरून). वर्षाच्या अखेरीस त्याची कॅश क्रेडिट थकबाकी रु.2,000 होती. समजण्यास सोपे जावे म्हणून, वर्षाच्या प्रत्येक दिवशी थकबाकी रु.2,000 होती असे धरून, कॅश क्रेडिटच्या थकबाकीवर त्याने रु.200 एकूण व्याजासाठी भरले होते. वर्षाच्या शेवटच्या दिवशी त्याने मुदत कर्जासाठी रु.6,000 ची परतफेड केली होती आणि ताळेबंदामध्ये मुदत कर्जाची बाकी (आऊटस्टँडिंग) रु.14,000 आहे. त्या मुदत कर्जावर, त्या वर्षासाठी व्याज म्हणून रु.2,000 आकारण्यात आले. ह्यामुळे, त्या वर्षासाठी प्रदान केलेले एकूण व्याज रु.2,200 होते. त्या वर्षासाठी, फ्रीजरवर रु.2,000 व फर्निचरवर रु.20 एवढा घसारा, खर्च म्हणून आकारण्यात आला व एकूण घसारा, रु.2,020 झाला. फ्रीजर व फर्निचर ह्या दोन्हीहीसाठी 10 वर्षांचे जीवनमान धरून 10% घसारा धरण्यात आला. त्यामुळे घसारा धरून निव्वळ स्थिर असेट्स रु.18,180 (रु.20,000 - 2,020) मूल्याचे झाले.

नफा व तोटा विवरणपत्र		ताळेबंद	
विक्री	: रु.10,00,000	असेट्स	
सीओजीएस	: रु.8,00,000	रोख रक्कम	: रु.1,39,100
ढोबळ नफा	: रु.2,00,000	येणे रक्कम (रिसीव्हिबल्स)	: रु.2,500
कार्यकारी खर्च		स्थिर असेट्स	: रु.18,180
भाडे	: रु.16,000	एकूण असेट्स	: रु.1,59,780
पगार	: रु.18,000	जबाबदाऱ्या	
कार्यकारी नफा	: रु.1,46,000	कॅश क्रेडिट	: रु.2,000
व्याज	: रु.2,200	मुदत कर्ज	: रु.14,700
घसारा	: रु.2,020	मालकाचे भांडवल	: रु.2,000
करारापूर्वीचा नफा	: रु.1,41,780	ठेवलेला नफा	: रु.1,41,780
		एकूण जबाबदाऱ्या	: रु.1,59,780

संदेश 5 - कृतीशील व्हा आणि ताण/अडचणीचे वेळी बँकेकडे जा

वरील परिस्थितीत तुम्ही तुमच्या बँक शाखेकडे किंवा, बँकेने जिल्हा/विभाग/क्षेत्र स्तरावर स्थापन केलेल्या समितीकडे जाऊ शकता.

तुमच्या खात्यामधील तणाव दूर करण्यासाठी बँक/समिती निरनिराळे पर्याय शोधेल.

सुधारणा (रेक्टिफिकेशन)

तुमचे खाते नियमित करण्यासाठी, बँक/समिती, नेमक्या कार्यकृती व वक्तशीरपणा स्पष्ट करणारे वचन तुमच्याकडून घेऊ शकते. त्याचप्रमाणे तुमच्या गरजेवर आधारित अतिरिक्त अर्थ सहाय्यही करू शकते.

पुनर्रचना

तुमचे खाते सफलताक्षम असल्यास, आणि तुम्ही जाणीवपूर्वक कुचराई करणारे (म्हणजे निधी अन्यत्र वळविणे, फसविणे किंवा चुकीचे वापरणे (मॅलफीजन्स) न केले जाणे) याची खात्री केल्यानंतर, तुमच्या खात्याची पुनर्रचना करण्याचा विचारही केला जाऊ शकतो.

वसुली

वरील दोन पर्याय उपयोगाचे नाहीत असे वाटल्यास बँक/समिती, तुमच्या उद्योगाकडून कर्ज वसुली सुरु करू शकते.

वित्तीय संज्ञांचा सारांश

नफा व तोटा विवरणपत्र	:	कंपनीचे उत्पन्न व खर्च दर्शविणारे विवरणपत्र हे एका विशिष्ट कालावधीसाठी तयार केले जाते (सामान्यतः एप्रिल 1 ते मार्च 31).
ताळेबंद	:	एका विशिष्ट तारखेला, कंपनीची मालमत्ता (अॅसेट्स) व जबाबदा-या/दायित्वे ह्यांची स्थिती दर्शविणारे विवरणपत्र.
महसूल	:	उत्पादने व सेवा ह्यांची विक्री करून मिळालेली रक्कम ह्यात कॅश व कॅश-क्रेडीट विक्री ह्या दोन्हींचा समावेश आहे.
विकलेल्या मालाचे मूल्य	:	ग्राहकांना विकलेल्या मालामधील, तयार/निर्माण केलेल्या किंवा खरेदी केलेल्या मालाचे थेट मूल्य.
ढोबळ नफा	:	ढोबळ नफा म्हणजे, मिळालेला महसूल व विकलेल्या मालाचे मूल्य ह्यामधील फरक. परंतु त्यात, भाडे, पगार ह्यासारखे कार्यकारी खर्च समाविष्ट नसतात.
कार्यकारी खर्च	:	मालाच्या उत्पादनाशी थेट संबंध नसलेले म्हणजे, भाडे, पगार, एसजीनए (विक्री करणे, सर्वसाधारण व प्रशासकीय) ह्यासारखे खर्च.
व्याज	:	शिल्लक/थकित कर्ज रकमेवर, धनकोला दिलेला आकार.
घसारा/मूल्यन्हास	:	स्थिर मालमतेच्या जीवनकालावर अवलंबून लावण्यात आलेले वार्षिक आकार नफा व तोटा लेखामध्ये घसारा हा खर्च म्हणून दाखविला जातो.
करपूर्व नफा	:	ढोबळ नफा - कार्यकारी खर्च - व्याज - घसारा.
मालमत्ता (अॅसेट्स)	:	रोख रक्कम, इनवेंटरी, ह्यासारखे विद्यमान अॅसेट्स किंवा कारखाना व यंत्रसामुग्री ह्यासारखे स्थिर अॅसेट्स.
दायित्वे/जबाबदा-या	:	भागधारक भांडवल, धनको व एक वर्षाच्या आत फेडावयाची मुदत कर्जे ह्यासारख्या चालू/विद्यमान जबाबदा-या आणि मुदत-जबाबदा-या (म्हणजे एक वर्षानंतर परतफेड करावयाच्या जबाबदा-या).
येणे (रिसीव्हेबल्स)	:	करारानुसार ग्राहकांकडून भविष्य काळातील एखाद्या तारखेस मिळणारी प्रदाने.
विद्यमान (करंट) अॅसेट्स	:	ह्यामध्ये रोख रक्कम, रिसीव्हेबल्स (येणे रक्कम) आणि केव्हाही रोख रकमेत रुपांतरण करता येण्याजोग्या इतर लिक्विड अॅसेट्स समाविष्ट आहेत.
स्थिर अॅसेट्स	:	दीर्घ कालासाठी वापरले जाणाऱ्या अॅसेट्स आणि ह्या अॅसेट्स व्यवसायादरम्यान विकल्या जात नाहीत.
कॅश क्रेडीट	:	विद्यमान अॅसेट्सना अर्थसहाय्य करण्यासाठी आणि दैनंदिन व्यवसाय चालविण्यासाठीची कार्यकारी भांडवली कर्जे.
मुदत कर्ज	:	सर्वसाधारणतः स्थिर अॅसेट्स खरेदी करण्यासाठी घेतलेले, दीर्घ मुदतीचे कर्ज हे एका विशिष्ट कालावधीमध्ये फेडावयाचे असते.
इक्विटी भांडवल	:	भागधारकांचे भांडवल हे त्या कंपनीमधील मालकी हितसंबंध निर्देशित करते.

एमएसएमई साठी अलिकडील पुढाकार

ट्रेड रिसीव्हेबल डिसकाऊंटिंग सिस्टिम (टीआरईडीएस)	:	तुमच्या ग्राहकांकडून उशीराने पैसे मिळणे ही तुमची अडचण आहे का ? असे असल्यास, तुम्ही तुमचे रिसीव्हेबल्स, टीआरईडीएस द्वारे डिसकाऊंट करू शकता. आरएक्सआयएस, माइंड सोल्युशन आणि एटीआरईडीएस ह्या आरबी-आयने परवाना दिलेल्या तीन संस्था, टीआरईडीएस मंचावर कार्यरत आहेत.
प्रमाणित कर्ज सल्लागार	:	व्यवसायाचा प्रस्ताव तयार करणे, वित्तीय कागदपत्र ठेवणे इत्यादींबाबत ज्ञान/माहिती नसल्यामुळे, एमएसएमई कर्जे मागण्यासाठी बँकांकडे अर्ज करण्यास तुम्ही चालढकल करत आहात का ? एसआयडीबीआयने पंजीकृत केलेल्या प्रमाणित कर्ज सल्लागारांकडे (टीसीसी) आता तुम्ही जाऊ शकता. अशा सल्लागारांची यादी https://udyamimitra.in/Home/CCC वर उपलब्ध आहे. व्यवसायविषयक निर्णय घेण्यासाठी, हे सल्लागार तुम्हाला मदत करू शकतात.

उद्दिष्ट विशिष्ट वित्तीय साक्षरता साहित्य

श्री दीपक मोहंती, कार्यकारी संचालक, भारतीय रिझर्व बँक, ह्यांच्या अध्यक्षतेखालील, वित्तीय समावेशनावरील मध्यम-काल मार्गावरील समितीने केलेली एक शिफारस पुढील प्रमाणे होती. “सर्वांसाठी योग्य असलेले मत असा दृष्टीकोन, वित्तीय समायोजनासाठी ठेवणे कदाचित आदर्श ठरू शकणार नाही. कारण, निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी, वित्तीय शिक्षणाचे प्रकार वेगवेगळे आहेत. ह्यामुळेच वित्तीय शिक्षण साहित्य, निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी नेमकेपणाने घेतले गेले पाहिजे.”

आरबीआयच्या वित्तीय समावेशन व विकास विभाग (विसविवि)ने पाच निरनिराळ्या उद्दिष्ट गटांसाठी, म्हणजे, शेतकरी, छोटे उद्योजक, शाळेतील मुले, एसएचजी आणि ज्येष्ठ नागरिक - यांच्यासाठी नेमके साहित्य तयार केले आहे. वित्तीय साक्षरतेसाठी खास मजकूर असलेल्या पाच पुस्तकांच्या मालिकेमधील हे एक पुस्तक आहे.

अस्वीकृती

वाचकाला वित्तीयदृष्ट्या साक्षर करावयाच्या प्रामाणिक हेतूने, हे पुस्तक, वाचन व शैक्षणिक साहित्य म्हणून सादर करण्यात आले आहे. एखाद्या विशिष्ट वित्तीय उत्पादन/आणि/किंवा सेवा संबंधाने निर्णय घेण्यासाठी वाचकाला प्रवृत्त करण्यासाठी नाही.

स्वामित्वहक्क

प्रथम आवृत्ती : एप्रिल, 2018

मूळ स्रोताचा उल्लेख केला गेला असल्यास ह्याचे पुनर्निर्माण करण्यास परवानगी आहे.

लेखन व प्रसिध्दी

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग

भारतीय रिझर्व बँक

10 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय बिल्डिंग,

शहिद भगत सिंग मार्ग, फोर्ट, मुंबई

आभार

डिझाईन : कौशिक रामचंद्रन्

वित्तीय समावेशन व विकास विभाग

भारतीय रिझर्व बैंक

10 वा मजला, केंद्रीय कार्यालय बिल्डिंग,

मुंबई, 400001, भारत